

A SZÁRAZ-ÉR SZEREPE, JELENTŐSÉGE ÁTALAKÍTÁSÁNAK KEZDETÉIG

Kucsera Emil¹

A Maros hordalékkúpján történt vándorlása gazdag vízhálózat kialakulását eredményezte. Miután a folyó – valószínűleg a holocén kezdetén – elfoglalta mai medrét az erek vízutánpótlása fokozatosan megszűnt, bár a rendszeres kiöntések jó ideig még jelentős vízmennyiséget biztosíthattak számukra. A Maros - Tisza – Körös köze legjelentősebb vízfolyása a Száraz-ér lett, mely a szabályozásokig állandó vízfolyásnak tekinthető.

A kedvező geográfiai tényezők hatását igazolva a terület a neolitikum kezdetétől napjainkig lakott. Kezdetben a földművelést valamint a vándorló, nomád életmódot folytató csoportok, népek váltották egymást e vidéken (*Blazovich 1985*). Csaknem valamennyi kultúra jegyei fellelhetők a Száraz-ér szűkebb-tágabb környezetében. Különösen szembeűnőek a későrézkori nagyállattartó pásztornépek földpiramisai. Ezeket, a funkciójukat tekintve máig vitatott kiemelkedéseket előszeretettel építették víz közelébe, de vizek által nem ért helyekre, így magasabb, árvízmentes hátaakra, ártér felé eső szegélyekre, vízjárta terület határára, folyókanyarulatok közelébe. A Száraz-ér és mellékágai partján ill. közelében több mint 100 kurgán és kurgánhely található (1) (*Ecsedy 1979, Szelekovszky 1999*). A későbbi népek számára is vonzó volt a terület két jelentősen eltérő tájtípusa, az árterek vízben gazdag laposai és a löszvidék kiváló talaja, dús legelői.

Nemcsak a honfoglalást megelőző időben, hanem a honfoglalást követő ideiglenes és állandó szállások létrehozásában is meghatározó volt a víz közelsége. Ezt támasztja alá Kovalovszki J. is, amikor a földrajzi viszonyok hatását elemezve megállapítja, hogy "...a legkorábbi állandó települések, amelyek feltehetően a honfoglalók téli szállásaiból alakultak, bizonyára azok a falvak voltak, amelyek élő vizek, vagy ősfolyók partjaira telepedtek. A Száraz-érnek, a vidék legjelentősebb folyójának partján egymástól csaknem szabályos távolságra sorakoztak az Árpád-kori eredetű falvak, amelyek nagy része a későközépkorban is fennállott". A falvak a medreknek mélyebb szakaszai mellé települtek, de lehetséges, hogy ezeket tovább is mélyítették. E műveleteket, amennyiben biztos igazolást nyernek e vízfolyásokba való első beavatkozások között tarthatjuk számon.

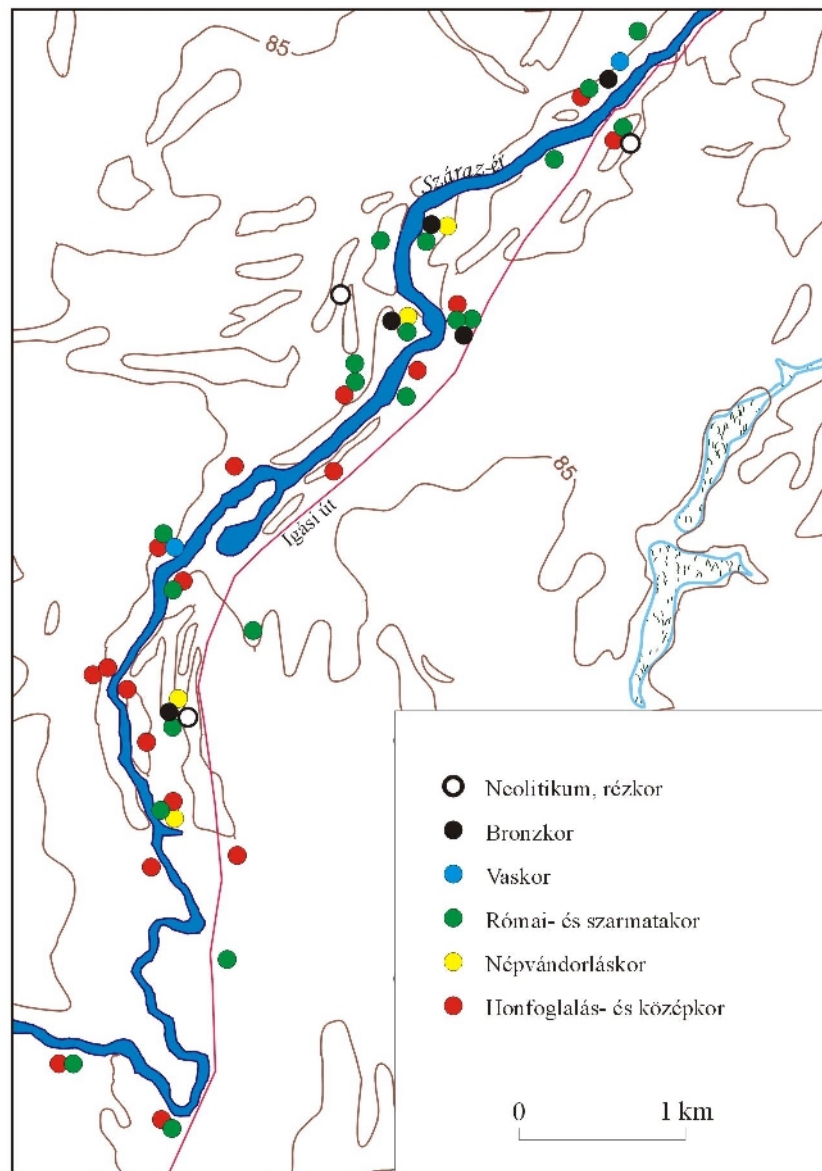
Ebből az időből még alig találunk közvetlen utalást vízhasználatra, aminek kezdetben csak legegyszerűbb formái jellemzők. A kevés fennmaradt tényanyag is inkább a nagyobb vízfolyásokhoz kötődik. Az uralkodó gazdasági tevékenység az állattenyésztés és az azt kiegészítő halászat, valamint a fokozódó szerepet játszó földművelés egyaránt a folyók partjához kötötte a kor emberét. A fa- és nádkitermelés lehetősége, az esetleges védelmi szempontok, később a vízi szállítás igénye ugyancsak erősítik a víztől való függőséget, rámutatnak a vízhez való kényszerű alkalmazkodásra.

A településszerkezetet vizsgálva megfigyelhető a peremfolyók kiemelt szerepe, de emellett szembeűnő a Száraz-ér mente lakottsága is, így Gyelid, Anyaszihond, Basarág, Pereg, (Mező)Kopáncs, Szar (*Blazovich 1985*). Horváth F. kutatásai ugyancsak igazolják, hogy a Száraz-ér és a Királyhegyesi ér mentén a települések egymás mellett, csaknem összefüggően sorakoznak (2) (1. ábra).

A Száraz-ér vízterületének régészeti feltárása - bár számos jeles publikáció gazdagította a múltból alkotott ismeretek körét - meglehetősen hiányos. Ezért is kísérté különös érdeklődés a 2000. évben folytatott Száraz-ér rekonstrukcióhoz kötődő leletmentést. A feltárás kényszerűen a vízügyi tevékenységhez kapcsolódott, így nem volt reprezentatív (hol az egyik, hol másik part üledékei kerültek felszínre).

¹ Kucsera Emil, doktorandusz, SZTE Természeti Földrajzi Tanszék

1. ábra. A Száraz-ér Földeáktól keletre levő szakaszának régészeti lelőhelyei (Horváth Ferenc kutatási eredményeinek felhasználásával)

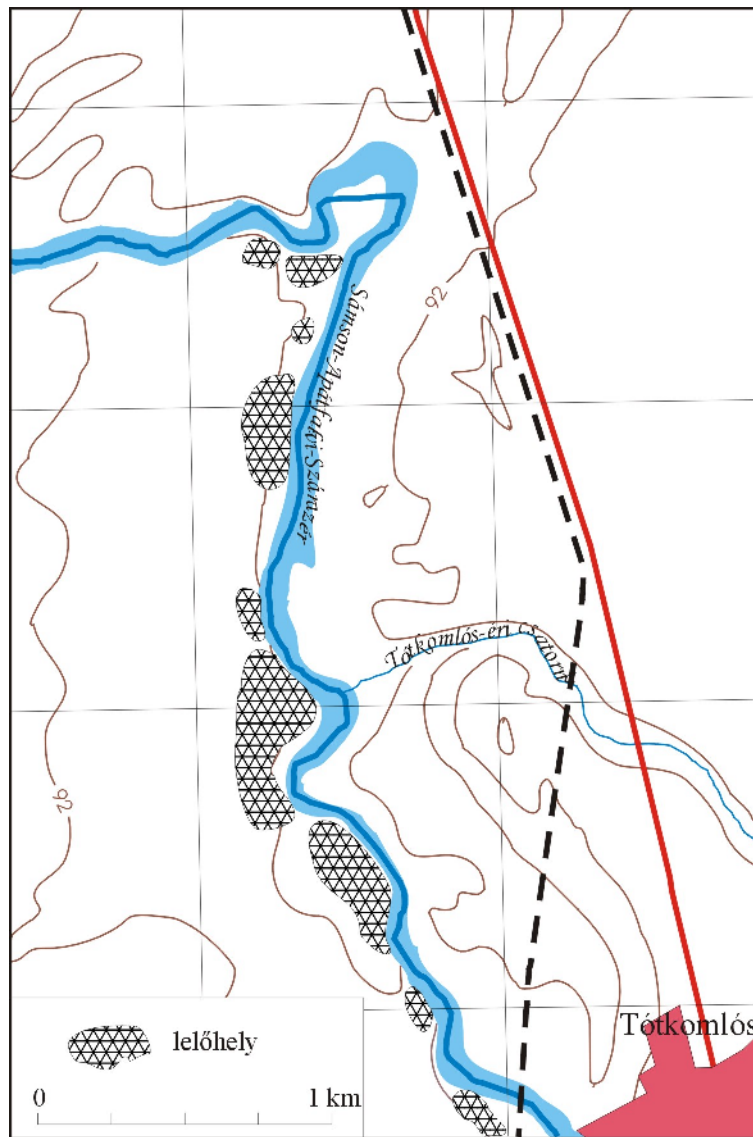

A Battonya és Békéssámszon közötti megkotort folyószakaszon 76 településnyom rajzolódik ki (3). Az anyag feldolgozása még jelen tanulmány készítésekor is folyik, az azonban megállapítható, hogy a folyópart csaknem teljes hosszában lakott volt a történelem egy-egy időszakában (2. ábra).

Az érpártól távolabb is találhatók településnyomok. Itt a felszínhez közeli talajvizeket használhatták fel elsősorban (Mendöl 1963), ekkor azonban még ezek jelentősége a vízfolyások, erek, tavak fontosságát nem érte el. Erre enged következtetni a telepek itteni jóval alacsonyabb száma (4).

Mindezek miatt is óvatosan feltételezhetjük, hogy a Száraz-ér - mint a Körös-Tisza-Maros keretén belül a legmeghatározóbb vízfolyás - amely az év egy részében összekötő folyósót is jelentett az élővizek, a fattyúágak, csatornák hálózata és a vízjárta mocsaras vidékek között - több szempontból is megfelelt e kor vízszükséglet-igényeinek, az ember környezetével szemben támasztott elvárásait komfortosan egészítette ki, a letelepedés helyszínének megválasztásában pozitív motívumot jelentett.

2. ábra. A 2000. évi mederkotrás során feltárt régészeti lelőhelyek a Száraz-ér Tótkomlós-Gyulamező közötti szakaszán (a vázlat régészeti adatait Gyucha Attila - Munkácsi M. Múzeum Békéscsaba - bocsátotta rendelkezésre)

A Száraz-ér nevét először a csanádi és orodi káptalanoknak egyik 1247. évi jelentő okirata (5) és IV. Bélának a Csanád nemzetségbelieknek birtokosztályozását helybenhagyó 1256. évi okirata (6) említi.

A későbbiekben a főfolyók után a terület leggyakrabban említett vízfolyása. Településrészeket, birtokokat, tájegységeket elválasztó természetes határ, neve földrajzi meghatározásokra szolgál, ismertsége folytán viszonyítások alapját képezi (7).

A Száraz-ér nyújtotta előnyökre utal, hogy mellékén a 14 - 15. század forrásanyagából újabb nevek tűnnek fel, így többek között Battonya (1331), Földeák (1332), Dombiratos (1418), Mezőhegyes (1421), Sámson (1437), Torony (1437), Dombegyház (1437), Királyhegyes (1437), Varjas (1437), Kaszapereg (1450 - 1241 után ismét), Komlós (1453), Kovácsháza (1463), Kunágota (1463), Pitvaros (1466) stb. (Blazovich 1985).

Ezzel a kor immár gazdag irodalma a folyó és mellékágai mentének betelepüléséről, annak csaknem teljes hosszában említést tesz.

A 14 - 15. századtól a társadalmi-gazdasági fejlődés eredményeképpen a vízzel szembeni mennyiségi/minőségi elvárások megváltoztak. Eddig többnyire csak a legalapvetőbb funkciók ellátására irányuló vízhasználati formát széleskörű igények érvényesítése váltja fel, így a távoli vidékek termékeinek vízi úton történő szállítása, jelentős energiát igénylő malmok létesítése, egyre nagyobb lélekszámú települések vízellátása stb. Nyilvánvaló ezen kívánalmaknak az erek, csatornák egyre kevésbé tudnak megfelelni.

Annak ellenére, hogy a kis folyó szerepe fokozatosan veszít jelentőségéből, teljes egészében azonban mégsem értékelődik le, ami egyrészt a gazdaság élénküléséből, másrészt a Körös-Tisza-Maros köz sajátos természeti viszonyaiból következik. A belső terület pusztá jellegű, kiváló legelői, termékeny talaja révén az állattenyésztés és földművelés helyszíne. A nyugati piac igényei nyomán fellendült marhatenyésztés és az ahhoz felzárkózó földművelés jórészt a belső területeken is zajlik, így a szükséges vízmennyiséget részben az adott helyszínen kellett biztosítani (*Belényesy 1956*). Az elhagyott folyóvölgyek hálózata, a tavak, a mocsarak a vizek szabályozatlansága folytán az év jelentős részében nagy vízmennyiséget tároltak. A mezőgazdaságnak szüksége volt vízre, az év egy részében járhatatlan táj pedig megkövetelte a legáltalánosabb érdekű vízhasználatot, a hajózást. A főfolyóktól jelentős távolságra ereken, csatornákon oldották meg, vagy egészítették ki a szállítás feladatait (*Dóka 1997*). Nem érdektelen az a tény sem, hogy bár a régió központjai jórészt a nagy folyók közelében fejlődtek ki, Kaszapereg, Kovácsháza, Szentpál és Torony a 16. század közepére jelentősebb települések, mezővárosok lettek, s vonzást gyakoroltak környezetükre is (*Blazovich 1985*).

A török jelenlét kezdetétől a 17. század végéig tartó időszakban a termelőerők pusztulása és a hódoltsági terület fokozatos elnéptelenedése figyelhető meg.

A legkedvezőtlenebb helyzetbe az árterektől távolabbi, belső területek jutottak, melyek a lakosságnak szinte semmilyen menedéket nem jelentettek. A védettség szempontjainak a Száraz-ér melléke nem tudott megfelelni, így az időszak végére gyakorlatilag lakatlanná vált, ami a természeti viszonyok nagyarányú elvadulását eredményezte (*Borovszky 1897*).

A török hódoltság alatt a vízi munkálatokat leginkább a védelmi jellegű tevékenység határozta meg (*Ihrig 1973*). Ennek tanújele a Száraz-ér vízterületéről nem maradt ránk.

Vízi szállítás azonban ez idő alatt sem szünetelt, mitöbb a belső területek vízi útjai fel is értékelődtek. A kelet-nyugat irányú hajózást és tutajozást a Körösökön és a Maroson bonyolították (erdélyi fa-, érc- és sószállítás), azonban észak-dél irányban csak a Tiszán keresztül volt összeköttetés. Miután a törökök a Duna-Tisza-közét elfoglalták, e kapcsolat lehetősége megszűnt, ezért részben természetes, részben mesterséges csatornákon keresztül próbálták az összeköttetést újból kiépíteni. Folyóágak felhasználásával létesített hajóutakat tartottak nyilván. Ez időből ismert, hogy a Száraz-éren át lehetett közlekedni a Fehér-Körös és a Maros között, ill. Aradról Hódmezővásárhelyre (*Dóka 1997*). Az 1700-as évek közepéig fennállt annak lehetősége, hogy Szentesről és Hódmezővásárhelyről Gyulára lehessen hajózni a Kakasszéki-éren, de arról is van ismeretünk, hogy a Maros vize magas vízálláskor a Bugyér, Kútérvölgy, Hajdúvölgy, Mágocs, Kenyér nevű vízfolyásokon át a Tiszáig is eljutott (*Huszár 1823, Fodor 1958*). A belső területek vízi útjai jelentőségére utal, hogy a törökök is használták ezeket.

A török hódoltság alatt újra fontos szerephez jutott rideg állattartás mellett az ősi gyűjtögető halász-pákász életforma. A török kor halászzattörténeti adatainak tanúsága szerint, bár a halászat méretei, a terület elnéptelenedésével párhuzamosan csökkentek, jelentősége - éppen népelelmezési szempontból - megnőtt (8).

A közvetlen vízhasználati lehetőségek mellett jól ismert, hogy az árterek nyersanyaga, így a nád, a fa, a sás, a vessző, a gyékény, a káka stb. (9) a nép életének része, nélkülözhetetlen,

hétköznapi szükséglete volt, aminek felhasználási kultúráját tárgyi és szellemi folklór hagyományozta az utókorra.

Négy Száraz-éren működő vízimalomról találunk írásos/térképi említést, az egyik Földeáktól keletre, az Igási csárda szomszédságában volt (10), a másik a Czigányka-halom közelében, amit a battonyai lakosok használtak (11). Ruttkay I. 1753-ban készült térképén a malomgátat és malomkereket is feltünteti Tótkomlóstól északra a Száraz-ér jobb partján (12). A mai Békéssámson helyén működött a Pikó-malom (13). Sajnos ezek üzembeállításának idejéről, a használat körülményeiről, hatékonyságáról forrásanyag nem került elő, azonban működtetésük - legalábbis az év megkívánt időszakában - folyó vizet, kellő vízhozamot igényelt.

Bizonyára kiterjedtebb lehetőségek is kínálkoztak a vízhasználatra, amit az egyre fogyatkozó lakosság ki is használt, de ezeket az írott emlékek csak elvétve örökítettek ránk.

A 12 - 17. századi okleveles adatok segítségével a Száraz-ér mellékének természeti viszonyairól, a vízhasználat gyakorlatáról nyert információk meglehetősen felszínesek, hiszen a dokumentumok más célból, főképpen a tulajdonjog biztosításának igényével íródtak.

A határjárások, mint ez időszak szempontunkból talán legértékesebb kútfői alapján azonban arra következtethetünk, hogy a táj morfológiai képe, növénytakarója a későbbi (18 - 19. századi) írott és térképi dokumentációkhoz viszonyítva igen sok azonosságot mutat, s bár ezek alapján a legtöbb esetben csak egy-egy időpontra jellemző statikus képet kapunk, mértéktartással felhasználásra érdemes, a későbbi állapotokkal való összehasonlítás alapját képezheti.

A Maros hordalékkúp vízhalózatát illetően a vizsgált időszakban jelentős változásra nemigen találunk utalást, ennek alapján csaknem teljes azonosságot feltételezhetünk a szabályozást megelőző állapottal. Az erek vízutánpótlást elsősorban árvizekből és csapadékból nyertek, amihez - a lejtésviszonyokból adódóan - a kelet felől érkező csorgalékvizek járultak.

Valószínűsíthető, hogy a Száraz-ér a Honfoglalás időszakáig kielégítette az egyszerű vízhasználat kívánalmait, az ezt követő évszázadok során viszont már csak részben tudta betölteni a vízzel szemben támasztott sokrétű igényeket, így egyre kevésbé jelentős, mintegy kiegészítő szerepet játszott környezete életében.

Ezt döntően befolyásolhatta, hogy vízmennyisége az év egy részében erősen lecsökkent, esetleg a szárazabb években medre hosszabb-rövidebb időre kiszáradt.

A török után megörökölt állapot a vizsgált terület hidrográfiai állandóságát több, mint 100 évre konzerválta.

A természeti tényezők közül ez idő alatt az éghajlat volt a legszámottevőbb jelentőségű, ami elsősorban a száraz és nedves periódusok hatásmechanizmusa révén jutott kifejezésre.

Természetesen, ezzel összefüggésben nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a - már korábbi évszázadokban elkezdődött - folyamatokat, mint előzményt, melyek eredményeképpen a hegységi vízgyűjtő tározók kapacitása lecsökkent, az árvízszintek jelentősen emelkedtek, az árvizekkel időszakosan vagy állandóan borított területek kiterjedése fokozatosan nőtt (*Lakatos 1881, Somogyi 2000*)

Az érintetlennek tekinthető határnak – kezdetben csaknem kizárólag - legelőként való hasznosítása a természetes vízrajzi állapot fenntartását eredményezte.

A 18. század évtizedeiben (látványosan annak második felében) az emberi beavatkozás meghatározó eleme a legelők feltörése volt. A szántók kiterjesztése – amely egyébként számos további következménnyel járt, így jelentősen járult hozzá a vízrajzi viszonyok átalakításának motívumaihoz is - a természeti környezetbe való beavatkozás jelentős lépcsőfokát képviselte.

Hidrográfiai értelemben még átfogó szabályozásoktól mentes időszak alatt már a gazdasági fejlődés feltételrendszerének kiszélesedése érvényesült.

A népesség növekedése, annak területi elhelyezkedése, a birtokviszonyok/földhasználat főbb sajátosságainak alakulása, a településszerkezet jellege, a nemzetközi tendenciák beszűrődő elemei pontosan kijelölik a tájváltozás irányát és ütemét, s ezzel összefüggésben utalnak a Száraz-ér környezetében betöltött szerepére is.

A török kiűzését követően az elsőként életre kelt települések csaknem kizárólag a vizsgált terület peremén - Makótól Paulisig húzódnak - jöttek létre. A Maros völgye a kedvező fekvésből adódóan meghatározó telepítő erőt képviselt, a folyóvölgy által nyújtott természetvédelem a török megszállás alatt további hangsúlyt kapott.

A Ménesi-Száraz-ér eredete mentén Ménes, Gyorok, Kúvin, Paulis - mint legrégebbi hegyaljai községek - viszonylag jobban vészték át a pusztítást, leghamarabb álltak talpra.

A belső területek ugyanakkor lakatlanok voltak. Figyelemre érdemes kivétel a Száraz-ér partján Battonya, Tornya és Földeák. Előző kettő menekültekből összeállt lakossága már a legelső népszámlálás alkalmával (1915-ben) regisztráltatta magát, míg Földeák az 1720-as években települt újra (*Gilicze-Vígh 1986, Iványosi 1989, Borovszky 1897*), s lett Csanád vármegye negyedik lakott települése.

A Száraz-ér teljes vízterületének - így beleértve a Maros menti határőr kerület ide kapcsolódó részeit is - együttes népességszáma a 18. század első felében bizonyára nem haladta meg a 20.000 főt. (*Bohdaneczky 1940, Gilicze-Vígh 1986, Borovszky 1897, Márki 1892, Lakos 1897, Gál 1898, Lakatos O 1881*)

További népességnövekedést a század közepétől Komlós nyitotta meg. A Száraz-ér parti falu helyválasztása, fejlődésének első szakasza a folyóhoz való kötődést hangsúlyozza. A letelepedés időpontjában az adott pusztán több potenciális hely ún. szállás létezett. Közülük a Száraz-ér partján a mai város helye lett kijelölve lakhelyül (14) (3. ábra).

Jól megfigyelhető az is, hogy az első telepések házai két utca mentén épültek fel. Az utcák, házak, telkek jól érzékelhetően a Száraz-érrel párhuzamosan húzódnak, ami a folyó partjához való közvetlen kapcsolatot is feltételez (15). Az 1770-80-as években, amikor Komlós kényszerűségből újabb földterületet fog be, ismét az érpart közelségét választja. A lakosok Nagyér ill. Mezőhegyes felé eső részen kender termesztésbe fogtak, kiaknázva a víz közelségéből adódó lehetőséget (*Gombos 1996*).

Nemcsak a török idők utolsó szakaszában, de még a 18. században is csak lassan változott a táj természeti képe.

A Száraz-ér ekkor - ahogy azt az I. katonai felvétel országleírásából is tudjuk - egyes szakaszain csak kiszáradt árok, máshol magas parttal jellemzett csatorna. Haán L. 10-12. ö. széles mederről tesz említést (16).

Molnár Zs. (1996) vegetációtörténeti tanulmányában - az egykor leírt úszó és rögzült hínárfajok alapján - lassan folyó érnek definiálja, amit bővizű mocsarak övezhettek.

Az áradások alkalmával azonban jelentős vízmennyiséget szállított. A nagy vízhozamingadozás ellenére a környezetében élő ember számára határozott értéket képviselt. Sajnos nem ismerjük, hogy a fentebb említett vízimalmok meddig voltak üzemben, de a vízhasználatra vonatkozóan számos egyéb utalás hagyományozódott ránk.

A lakosság - ahol tehetett - továbbra is kihasználta a folyó előnyeit, védelmét, a vizek közelében konzerválódott a halászat gyakorlata, alkalmasint hajóztak rajta. A folyó völgyéhez kötődő nyersanyagok felhasználása mindvégig a legalapvetőbb formában létezett (17).

A 18. sz. első felében még mindenképpen az állattartás növelésére törekedtek (*Tóth 1977, Bél 1984*) (18). Az 1850-es évektől kezdődően az állattartásról fokozatosan a földművelésre kezdenek áttérni, a szántóföldi övezet kezd elnyelni a legelőket (19). A szántóföldi művelés terjedésével párhuzamosan szükségessé vált a Száraz-ér áradásai ellen való védekezés, ami kezdetben helyi jellegű árkokkal, kisebb töltésekkel történt (20). A folyón átívelő hidak

nagyvizek által okozott kártételeire, s a javítási költségekre is számos dokumentum utal (21). Ez a folyó megítélésének új perspektíváját nyitotta meg.

3.ábra. Komlós 1748 (OL P 590 no 739/1748.) és 1760 (OL S11 no 23.) évi térképen

Kezdetben vízi munkálatokról a gyér számú lakosság és ennek következtében a szükségletek hiánya miatt sem igen beszélhetünk. A legjelentősebb beavatkozások között tarthatjuk számon azt a két levezető csatornát, amely Komlós és Sámson között a Kopáncsi éren volt (*Vedres 1805*).

A Száraz-ér életében a legnagyobb változást a 19. század második fele hozta meg, amikor a folyószabályozásokat követően úgy felső, mind alsó szakasza mentén jelentős - akkor már mentesített - területeket öntött el. Áradásai súlyos károkat okoztak, ami a társadalmi-gazdasági kibontakozás akadályát jelentették (*4. ábra*).

- Iványosi Szabó T. 1989: Egy mezőváros társadalmi és gazdasági tagolódása a XVIII. századi adóösszeírások tükrében. Kecskemét.
- Kovalovszki Júlia : Orosháza története a magyar középkorban. In: Orosháza története
- Lakatos O. 1881: Arad története. Arad.
- Lakos B. 1897: Aradmegye népesedési mozgalmi. Kecskemét.
- Márki S. 1892: Arad vármegye és Arad szabad királyi város története. I-II. rész. Arad.
- Mendöl T. 1963: Általános településföldrajz. Bp.
- Molnár Zs. 1996: A pitvarosi-puszták és környékük vegetáció- és tájtörténete a középkortól napjainkig. Natura Békesiensis. Bcsaba.
- Somogyi S. 2000: A XIX. Századi folyószabályozások és ármentesítések. MTA FKI Bp.
- Szelekovszky L. 1999: Békés megye kunhalmi. Bcsaba.
- Tóth F. 1977: A makói rév és híd.MMF: 19. Makó
- Vedres I. 1805: Makó Várossához tartozó Kopáncsi púsztán lévő székes, zsómbos, és víz járta földeknek rajzolatja. In: Makó régi térképei 1992.

Jegyzet

1. Számuk különösen magas Battonya, Dombegyház határában (34 db) a Száraz-ér és Cigányka-ér mentén és Kardoskút, Tótkomlós, Békéssámson, Nagykopáncs térségében (27 db) a Száraz-ér, Aranyadér, Kopáncsi-ér szomszédságában.
2. 1:10.000 méretarányú térképen különösen jól látszik, hogy a telephelyek milyen sűrűn követik egymást.
3. Gyucha Attila (Munkácsi M. Múzeum, Békéscsaba) szóbeli közlése
4. Érdemes megemlíteni, hogy még az 1830-as években "...nemcsak az állatok, de a lakók is a folyóvizetből isznak, télen kiváltképpen, de nyáron is, amíg nagyon el nem apadnak." - Kis Bálint 1836: A békés-bánati református egyházmegye története. Dél-alföldi évszázadok 5. Szeged. 1992.
5. Zarazer. Áerp. Új Okm. VII, 242.
6. Zarazer. U.o. VII, 429. 430.
- 7...a Zarazer mezeje felé...(Csanád nemzetség 1256-os birtokfelosztását tartalmazó oklevele - OL. DF. 253.630),
...reserválom magamnak a Száraz Éren túl való földemet - Návay György 1731 (Gilicze 1989),
...Ségát Aradtól a Szárazér választja el (Márki 1892: Aradvármegye és Arad sz. kir. város monographiája II. kötet),
...mind a két falu mellett (Pongráczfája, Pongrácztelke - szerző) a Szárazér felé berkek húzódnak (Borovszky 1897),
továbbá...a Botos-ok ill. a Hunyadiak jószágai a Szárazér-mellyékéről nyúlnak át... stb.
8. A Száraz-ér nyújtotta lehetőségekre mutat rá egy 1652 november 27-én kelt felszólítás. Török Bálint szendrői katona - aki a király adománylevelével bírta Tót-Kutas pusztát - tiltja a vásárhelyieket "a pusztá élésétől, vizeinek használatától".
9. A Száraz érből vágott nád mennyiségéről szerzünk tudomást 1708 évi összeírásból. "...a Száraz ér nevezetű víz árokban, mikor árvizek vagynak, vágattathatik 700 avagy 800 kéve nád..." OL-KcsL (P392) Lad. 127
10. Barna J. - Eperjessy K. (Szerk.) 1926: Makó várossának és az abban lévő Reformata Ekklesiának különös leírása Szirbik Miklós prédikátor által 1835/36 Esztendőben Csanádvármegyei Könyvtár 6. kötet. Makó
11. Országos Levéltár, Neoregestrata Acta 1828. 33.
12. Ruttkay I. 1753 OL S 82. No. 137. 22.
13. Ruttkay I. 1753 OL S 82. No. 112.
14. Komlós első térképe, OL P 590, Fasc. D. 25 cs., No. 739/1748
15. Makó és Vásárhely határának térképe, Károlyi Levéltár OL S 82. No.93., No. 112.
16. "S ámbár mostmár egészen kiszáradt s szántás alá vétetett, mindazonáltal medre még most is néhol 10-12 öl széles. 1816 esztendőben medre még oly mély volt, hogy egy csapat katona, az akkori fergegben eltévedvén, egy lábíg a Szárazérben lelte halálát." Haán 1870.

17. Makó területén a szállásoknak mindössze 28 százalékánál volt kút jelölve, ugyanakkor a szállások jó része a Száraz-ér vagy más kisebb erek partján épült, így az itatást meg lehetett oldani ásott kút nélkül is. Tóth 1993
- Gróf Károlyi Antal 1773 november 12-én, tekintetbe véve Sváb Kristófnak hű szolgálatait, a pusztáknak azt a részét, amely a Szárazéren túl Kopáncs és Kutas puszták közt feküdt, évi 300 frt-ért átengedte "oly móddal, hogy azt a földet használhassa, a Szárazérbe halászhasson, s nádolhasson is" (12. Károlyi család levéltára, 36.22.)
18. Csanádi Püspökség makói uradalma iratai. 1805.
19. Makó és Komlós példáján mindez jól nyomon követhető. Makón a 18. század folyamán - a népesség gyarapodásával párhuzamosan - a szántóföldek észak felé terjeszkedtek, a pusztává vált egykori települések (Igás, Dál, Rákos, Kopáncs) területén:
1715	1.619 hold,
1720	1.757 hold,
1772	6.696 hold volt szántó. (CsmL Dikális összeírások 17, 19, 22, 24, 27. cs.)
- A valós szántóterület azonban a táblázatban közölt értékeknél mindenképpen több volt, mivel kezdetben bevallásra támaszkodott, még az úrbérrendezés sem járt együtt a jobbágyok által használt föld tényleges felmérésével. Vertics J. pl. kimutatta, hogy a Makóiak az 1772. évi urbáriumban szereplő érték háromszorosát - 22.113 holdat - használtak. (CsmL Tabella Urbarialis Geometrice Correcta Episcopális O. Makó 1782)
- A Komlóiak 1749-ben 15.556 holdból csak 336 holdat műveltek. A hatalmas területen még elvesztek a parcellák, a szántók kiterjedése alig haladta meg a határ 2 %-át. 1754-től a legelőterületek leszűkülte újabb és újabb parlagföldek feltöréséhez vezetett. 1754-ben a lecsökkent terület 9,2 %-a (647 hold), 1769-ben 59,4 %-a (4.167 hold) volt már szántó. Galambos J. 1996.
20. BmL. Battonya járás Főszolgabírója iratai 1846-90., CsmL. Fióklevéltára, Makó. Száraz-ér szabályozás iratai.
21. CSML CSM Közgy. jkv.
- 1783.febr.18. a megyei közgyűlés faanyag beszerz. intézkedik a földeáki, battonyai hidak számára
 - 1790. aug. 10-11. a Szárazér hídjának megjavítására 22,30 rajnai forintot állapítanak meg. u.o.
 - 1807. febr. 7. vásárhelyi út Földeákon lévő hídja megjavítására 72,14 forintot. u.ott
 - 1811. márc. 11-én intézkedés a Földeákon lévő szárazéri híd megjavításáról stb.